

մաղխաց մտադրութիւնն իրենց կը ձգեն, որոնք իրենց սեփական յատկութեամբն առաւել հիացոյցիչք են քան զթերեխն և զՊալմիրայն: Աստի գաղղիացի խընդրակք խորունկ և մանրաքննի զննութիւններ ընելով այս տերակաց վրայ, մանրամասն ծանօթութիւններ, ստորագրութիւններ և նկարագրութիւններ աւանդեցին 'ի զիր, անանկ որ բոլոր Անկուրայի աւերակներն ու շէնքերը յայտ յանդիման կը ներկայացնեն ընթերցողաց անոնց ամենայն մասամբն ու զեղեցիութեամբը:

Անկուրայի մօտ երկու ուրիշ աւաններ ալ կան, որոց վրայ կ'երեւին դեռ ևս Գամուռնայ երկրին նախկին փառաց ու ճարտարութեան հետքերը: Այս աւաններէն սիւսեալ մինչև 'ի Վինաստուն ընդ երկայնութիւն Վայ-Քունիկի ամենայն ինչ գերազանց է. երկիրը հարուստ ու բուսաբերութիւնը հիանալի. եթէ կայ խեղճ բան մը՝ ժողովուրդն է, ընկճեալ բռնաւորական իշխանութեան անիրաւ լուծին տակ:

Բայց ուղեւորը հիանալով երկրին գեղեցիկութեանը վրայ, փոխանակ պարզապէս տեսածնին պատմելու, այսպէս կը նկարագրեն.

« Գետին ջուրերը կը տարածուէին մեր առջին եղբրաց ոսկեղօժեալ աւազուց վրայ, և հաճոյատեսիկ կզղկներ կը ձևացնէին իրենց ընթացից մէջ: Կապկաց խումբերը կը հանգչէին գետափանց ծառոց վրայ, և կը զուարճանային հետեւելով մեր թեթեւութեայ նաւակին՝ մղեալ 'ի հոսանքոց ջուրը: Երբ նաւակին գէպ 'ի գետափը կը մօտենար, ծարաւահիւծ անմեղ եղջերուն վախալով մեղմէ կը հեռանար ակամայ 'ի գետափանց, իսկ վայրենի զոմէշն որ սուրաւով կ'անցնէր բարձրահասակ խոտոց մէջէն, կանկ կ'առնուր զիտել զմեզ կատաղի հայեցումով: Երամբ սիրամարդաց կը շրջագայէին ծանրաքայլ ստուերաշուք ծառոց տակ, և թխաղայն ժայռից վրայէն ջրային ձայն տկնապիւր կը զիտէր ջուրը, և մէկ թափով ցաթկելը, ջրոյ մէջ ընկողմէն, աւարն յափշտակելն և թռչելը մէկ կ'ընէր:

Գետին երկու ափանցը վրայ գրեթէ առանց ընդհատութեան կը տարածուէին ծառախիտ անտառներ, որոնք 'ի շնչել քաղցրաշունչ հողմոց կը ճչէին տաղնապաճայն և խոնարհելով կը թեքէին իրենց երկնածիղդ դադաթունքը. և 'ի դադարել հողմոց դարձեալ 'ի վեր ամբառնային և կը տիրէր խորին լուսթիւն: Բայց յանկարծ հեռուոր աղաղակ մը կը լսէինք ան-

տառին մէջէն, որ երթալով կը սաստկանար և կը մօտենար. չորս կողմերնիս կը նայէինք, զուխնիս վեր կը վերցընէինք և կընանէինք որ այս ամեն երկիւղի և խուսափեան պատճառը տերեւ մ'է որ ծառի մը բարձրագոյն գագաթէն մեկնելով կը հասնէր մինչև 'ի խոնարհ: Գարձեալ կը լսուէր ձայն մ'անտառին խորութեանը, բայց այս անգամ փխշ է որ իր բարձրագոյն աղաղակուն կ'ընդհատէր բնութեան լուսթիւն և կը զողացնէր զմեզ. և այս մեծամարմին ու ահաւոր կենդանին դո՛ւ կ'ըլլար իր ձայնին արձագանգովն իբրեւ զարման իր բողբոսանայը: Ատր կը յաջորդէր քաղցրաձայն թռչող ներդաշնակութիւն մը՝ որ կը սփռէր զմեզ 'ի միայնութեան և 'ի լուսթեան անդ: Բայց ահա արեգակն 'ի մուտս է, կը հասնի զլեւեր, և կը սլատէ թանձր մթութիւն մը. ճախնան օձապտոյտ է, և կը զժուարիմք 'ի դնացս: Կ'երազեմք, կը զողմմք և կը սարսիմք. միշտ մօտ, միշտ ներկայ են վազրն և առիւծ, որոնք կ'ելլան որս փնտռելու. կը յառաջեմք՝ ամեն քայլին յանկարծաստ մահն առաջի աչաց ունելով: Բայց վերջապէս կը ծագէ դարձեալ արեգակը, կը զարթուցանէ զբնութիւն և կը փարատէ մեր ամեն վախը »:

Եթէ այսպիսի գեղեցիկ և արդաստուոր բնութեան մը տակ շինէին մարդիկ իրենց համար պամուրի ճիւղերէ սղտի հիւղեր, չորս կողմի երկիրն առողջեալ անպակաս Գամուռնի և ուրիշ գետոց պարբերական ողողմամբ, ինչպէս Եգիպտոս Կելուս գետովն, կ'ունենային առանց մեծի աշխատութեան ճոխ պողպարեութիւն մը. բայց երկրին մէկ փոքրիկ մասը միայն մշակած են տեղացիք, քիչ մը բրինձ ժողովելու համար, որ իրենց սովորական ամենօրեայ կերակուրն է: Այս իրաւոյն ինչ բանի պիտի ծառայէ աւելի հարստութիւն ունենալ. միթէ անով աւելի չեն զրգուր իրենց տիրոջ անյաղենայի ցանկութիւնն ու ագահութիւնը՝ վրանին ծանր հարկեր ու չարազանց աշխատութիւններ դնելու, և բոս քմաց յափշտակելու յանկարծ խեղճ հողագործաց բոլոր աշխատութեանց արգիւնքը: Վասն որոց շատ բնաանիք չկարենալով տանել այս երկրագործական կենաց անտանելի նեղութեանց, կ'առանձնանան յանտառս, և յանձն կ'առնուն աւելի թափառական կեանք վարել, միայն թէ աղատին իրենց խստատիրա տէրանց անյաղ ցանկութեանն և անդթութեանն:

Անոնք որ մարդուս երջանկութիւնն իր

նիւթական կենաց հանդստութեանը վրայ
կը կայացնեն, մեծապէս կը սխալին: Վասն
զի զճշմարտին երջանկութիւն բարոյական
զի զհոգեթեամբ և հաճութեամբ հնար է
միայն գտանել, և տեսնուած են շատ ան-
գամ որ աղգք և ժողովուրդք որ բարձրա-
գոյ հոշակիւր են աղատութեան յաղթա-
նակները, և տրը ամօթապարտ կորանօք
փափաքեր են նորէն բացարձակ կառա-
վարութեան: Սակայն տխուր է մտածելն
որ Հնդկա-Չինաստան մեծածառաւ աշխար-
հին մէջ ըլլան միլիոնաւոր մարդկային է-
ակներ ի ծառայութիւն նուաճաւք, ա-
ռանց զոյդն սփոխանաց և գտանելոյ զիւր
սրտի: Աստուած բնութեան տէրն և արա-
րէշը տուած է մարդոյ զերկիր որպէս զի
պտղաբերէ ճակտին քրտինքովն և աշխա-
տութեամբ, և ապա վայելէ անոր բարի-
քը: Եւ տուած է միանգամայն և խելք որպէս
զի զարգացնէ և գործածէ իմաստութեամբ:
Իսկ անոնք որ Աստուծոյ օրինաց դէմ կը
գործածեն այդ կարողութիւնը, յանցաւոր
են, որուն պատիժը պիտի ընդունին օր մը
կանոն ի կամ անաղան: Ասոր համար ա-
հա անզօր Վապտիզմին բռնաւորական կա-
ռավարութեան մը տակ ոչ փափաք ունի
աշխատելու և ոչ միջոց զարգացնելու իր
միտքը: ոչ դպրոցք, ոչ գրեանք, և ոչ կըր-
թական յարաբերութիւնք: Եթէ չըլլար Չի-
նացին, շատ մ'ընդարձակ նահանգներ
նային, շատ մ'ընդարձակ գետ, գուրկ կը
գորս հատանէ Մայ-Բունկ գետ, գուրկ կը
մնային յամենայնէ, և ոչ զոյդն վաճառա-
կանային յարաբերութիւն մը կ'ունենային:
Կանաճօն և երկայնամիտ Չինացին կը տանի
Գործօն և երկայնամիտ Չինացին կը տանի
հօն կտաւ, բամբակ, աղ և երկաթեղէն դա-
նաղան վաճառքներ: և կ'առնու փոխա-
նարձ մօմ, ջնարակ, փղօսկր, եղջերուի ու
նոգեղջիւրի եղջիւր, և կողովագործու-
թեան և կապագործութեան զանազան ա-
ռարկաներ: Սգունկ-Գրէնկ գաւառին մէջ
գործածական գրամն է 3 հարիւրորդա-
մեղրի լայնութեամբ և 13 հարիւրորդամե-
ղրի երկայնութեամբ երկաթի գաւաղան-
ներ: Կըսելով 200 կրամ: Իսկ ուրիշ կողմեր
կը գործածեն իբրեւ գրամ պղնձի կտորներ,
աղի գնդակներ և կամ խեցեմորթներ:
Մեծագին մետաղներն, ինչպէս ոսկին և
արծաթն, մեծատանց ապարանից զարդա-
քանաց պահուած են: ամենայնեւին ման-
րանքն անգամ կ'ուղէ որ իր արկղիկը
տարինն անգամ կ'ուղէ որ իր արկղիկը
տարինն: Ըլլայ, և թրամանն յարծաթոյ:

Ի Հնդկա-Չինաստան վաճառուց տեղա-
փոխութիւնը փիղերով կը կատարուի, որ
մեծապէս յարգի է նոյն կողմերը, ինչպէս
է ի մեզ ձին, և տեղացւոց սնտիւրապաշտ
կրօնից պաշտամանց մէջ ալ ունի իր մա-

սը, որոնք վրան դանաղան պատմական ու
քերթողական աւանդութիւններ ալ ունին:
Խնդրակէն իսկ յարաբերութիւն ունեցան
այս կենդանւոյն հետ, և այս պատմու-
թիւնն աւանդելին:

Մանտարին մը, այսպէս կը գրեն ու-
ղեորքն, սորուն հետ մտերմացանք սերտ
բարեկամութեամբ, օր մը մեր իշխանու-
թեան թողուց իր փիղերն, արչաւանք
մ'ընելու ըստ մեր հաճոյցը: Եւ ահա ի-
րեն հրամանովն այս կենդանիներէն երեք
հատ մը բերուեցան արօտատեղէն, և
վրանին նստած, որ մեզի համար բոլորու-
վին անսովոր բան մ'էր, ճամբայ ելանք:
Ասոնցմէ երկուքն էզ էին և ունէին մէկ
մէկ ձագ որ ետեններէն կու գային, որոց-
մէ մէկը միամեայ էր և միւսն եռամեայ:
Առաջնոյն բարձրութիւնը սովորական գո-
մէշի բարձրութեան կը հասնէր, իսկ եր-
կորդը շատ աւելի բարձր էր: Մարմինն
տակաւին ստացած չէր այն զանազու-
թիւնը որ սովորական է իրենց ցեղին: ա-
նոր համար դիւրութեամբ ուտոտոտելով
շատ կը զուարճացնէին զմեզ ի ճանապար-
հին: Անմիջապէս իրենց մարց բովէն կ'եր-
թային, որ մտադիր ու խանդակաթ աչօք
կը դիտէին զանոնք: և երբ սաստիկ կը հե-
ռանային և անդուլութեամբ կը մտնէին
յանկարձ բրնձի դաշտաց մէջ, փղապանին
բարկութեանն ու հարուածոց նշաւակ չըլ-
լալու համար մօրերնուն ձայնելով մէկէն
ետ կը դառնային:

Այս մեր զուարճալի արչաւանաց առեն
ստիպուեցանք հեղեղատէ մ'անցնիլ, ու-
րուն խորութիւնը թէպէտ հազիւ մէկ ու
կէս մեղր, բայց սրբնթացութիւնն սաստիկ
էր: այս երկու ձագուց մէջ աւելի հա-
սակաւորն քաջութեամբ ձգեց ինք զին-
քը ջուրին մէջ, և լուղալով անցաւ միւս
կողմը: Իսկ մէկալը վախճալով հեղեղատին
սաստիկութենէն և աղաղակէն, տարակու-
սեալ կանկ առաւ նոյն ափանց վրայ: Այն
ատեն մայրը քովն առաւ զինքն այնպիսի
դիւրքով մ'որ կարենայ պաշտպանել ջրոց
բռնութեան դէմ: Չագն իր մօրը սրունիցը
յեցաւ, և նա քիչ մը խոնարհելով կըու-
թնելու տեղ կու տար մինչև որ անցան
հեղեղատը: Երբ միւս կողմն հասանք,
թանձր անտառի մը մէջ մտանք, և միշտ
կը զարմանայինք այս զօրաւոր չորրորտա-
նոյն խելացիութեանն ու յաջողամտու-
թեանը վրայ: փղապանին մէկ խօսքը, մէկ
կէն կ'իմանային միտքը: Անտառին մէջ թէ
որ դիմացին ծառի ճիւղ մ'եւէր շատ
ցած արգիլելով ճամբանին, պաշտօնովն

կամ՝ կը հեռացնէին և կամ կը խէին. երբեմն ալ ճարտարութեամբ կը շնչէին ճամբանին, դմեղ ծառի մը կոճղին և կամ ուրիշ բանի զարնուէին աղատելու համար. խօշ թէ որ ճամբան հարթ ըլլար և մեծ մտադրութիւն մ'ընելու կարօտութիւն չտեսնային, այն ատեն կը քաղէին սլափեմով յաջմէ կամ յաջնէ սլափելու նորաձիւ տունկեր, զորոնք արմատախիւ ընելու համար կը շարժէին ընդ երկար. և կը կատարէին այս ամեն շարժումներն առանց ընթացիկ թեթև կերպով դանդաղելու կամ շնչելու, և ոչ իսկ փղապանի աղդարարութեանցը կարօտելու: Ուրեմն այսպիսի հլու և հպատակ կենդանի մը, պէտք էր որ մեծ յարգ ունենար, որ մեծամեծ ծառայութիւններ կը մատուցանէ նոյն աշխարհաց բնակչոցը:

Երջանիկ պէտք է համարէին զիրենք ուղեորը, թէ որ ամեն անգամ կ'որենային գտնալ այսպիսի ապաշով բնակութիւն, և հանդատեամբ ու անվտանգ կատարել իրենց արշաւանքը: Բայց զիտցան համբերել ձախող օրերու պատահարաց ու նեղութեանց ալ. ո՛ր է և է տեսակ զժուարութիւն, աշխատութիւն, զրկումն չիլըքուցին բնակրենց սիրտը. ոչ ի՛նչ փտանդաց սրտաբեկեցան, և ոչ հիւանդութեանց պատճառաւ արգիլուեցան բնաւ իրենց ձեռնարկութիւնէն: Ուր որ նոր հետազոտութեան կամ քննութեան բան մը կը տեսնային, մէկէն հօն կ'արշաւէին. ոչ ճանապարհաց երկայնութենէն վախցան, ոչ լեռներէն, ոչ ճահիճներէն, ոչ հեղեղօրէն անձրեւներէն և ոչ օդոց վերմութենէն: Եւ այսպէս տաւոյ մը չափ նոյն կողմերը քննութիւններ ընելէն ետքը, ստիպուեցան թողուլ Մայ-Բունի գետը, որուն տաշտը ապառաժներով ծածկուելուն օր քան զոր անգործածելի կ'ըլլար: Զամբանին ցամաքէ շարունակելու համար, աղիւսերն յետին աստիճանի համառօտեցին, և յառաջնցին դէպ ի՛նչ Չինաց սահմանադուրը, կուրօքը հանդուստեան, Բայց այս հանդիստը դեռ պիտի չկարենային ձեռք բերել. սկսան նոր արշաւանքն անձրեւաց եղանակին, ապաւինելով կործանեալ մեհենաց լաւերակոյ տակ: Տեղւոյն մէկ կուսակալն ուղեց զիրենք ետ դարձնել, ուրիշ մ'ալ ունեցր խափանել. այս միջոց մէջերնէն մէկը հիւանդ պառկեցաւ. անանկ որ ոչ յերիվար կրնար աշտանակել և ոչ հետի քալել, զոր զինուորաց յանձնեցին բերել թիկնաբարձ:

Կուսակալը վերջապէս կը մեղմանան. բայց անձրեւ դեռ ևս կը շարունակէր ամեն

նոյն թափով և սաստիկութեամբ: Ուղեւորաց առողջութեան վիճակն ցաւոց արժանի էր. վստն զի վերջին անգամ անտառին մէջէն ըրած ճանապարհորդութեան սլափ ճառաւ, որուն կակիւեալ հողը վտանգաւոր ժանտահտութիւն մը կ'արտաշնչէր, ուղեորը կիտով չափ խօթացան: Բայց ահա ուրիշ կայարան մը հասան, և դարձեալ ուրիշ ձախողանք: Չինաստանի ու Պիրմանիոյ սահմանաձայրից վրայ երկու մանտարինք այս ուղեւորաց կարաւանը տեսնելով՝ վախցան սաստիկ, համարելով թէ այդպիսի հեռաւոր աշխարհէ եկողք պէտք է որ չար խորհուրդ մ'ունենան. բայց կրցան վերջապէս այս արգելից գիմացն ալ անուշ, մէջերնէն մէկը սլափաւորաւոր զրկելով առ մանտարինս: Այս պատգամաւորութեան ընդունելութեան համար, պատմուէն տունն յետին աստիճանի դարձարուած էր չինացի զորքերով, և մանտարինի իշխանութեան բարձրագոյն գաղափար մը տալու համար, ժողովք էին աստի և անտի չորս հարիւրի չափ մարդիկ, զինեալք և համազգեստեալք, ունելով ձեռքերնին նիզակ և սուսեր:

Պատգամաւորն երկար ատեն սպասելէն ետքը, վերջապէս կ'երեւնայ թագաւորը. ժողովականքն մէկէն կը ծոխն, թմբուկներն կը դարնուին, և չորս հրացանի հարուած կ'արձակուի: Կիտոյն քսանամեայ պատանի իշխան մ'էր մանտարինաց հսկողութեան տակ. ծածկուած էր գլուխը չինացի երկայն զիւարիով՝ զանգակիկներով զարդարուած. և ունէր վրան կարմիր մետաքէ չրջազգեստ կանաչագոյն դրուագեալ, և սպիտակագոյն սոճապան: Նըստաւ բազմոցի մը վրայ. ծունկերն խաչաձև երկնցուց, և քանի մը միալանի բառեր արտասանեց, զոր թարգմանն բացատրեց պատգամաւորին. որոնք զանազան հարցմունք էին իրենց ճանապարհորդութեան նպատակին և աշխարհին վրայ: Գոհացուցիչ պատասխանն ընդունելէն ետքը՝ նոյն արարողութեամբ որով եկեր էր մեկնեցաւ:

Արիստիքոս խնդրակքն իրենց ձեռնարկութեան մեծագոյն մասը կատարեր էին, և մնացորդը պիտի աւարտէին ի Չինաստան: Հօն փոխանակ Լաուս անուն անդործ ժողովրդեան՝ պիտի տեսնային գործօն, ճարտար և աշխատասէր ժողովուրդ մը, որ և ոչ կոտոր մ'երկիր անհշակ կը թողու. գործաւորաց ժողովուրդ մը, որ կը գործէ հաւասար ճարտարութեամբ ըզպղինճն և զիդուսը: Այս ընդարձակածաւ կայսերութեան բոլոր գաւառաց մէջ

ինչպիսի յառաջագիմութիւն պիտի տեսնային, բայց միանգամայն և ինչպիսի խեղճութիւն, ժողովրդեան խուռն բաղմութեան, քաղաքական պատերազմաց, ընդհանուր անբարոյականութեան և ամիրոնի պատճառաւ: Թէպէտ զիտոն ամիներին այս տունէին ահաւոր հետեանքները, բայց պատմեմք հօս խնդրակաց հետաքրքրական մէկ պատմութիւնը, ամիրոնի կենդանեաց վրայ ըրած ազդեցութեանը:

«Անկոնի մշակութիւնը շատ միասակարկեղած է Եւոննան զաւառին մէջ. վասն զի բնակչաց ըրածին համեմատ, այս աշխարհն ուր բոլորին բաղմութիւն էին մեղութիւն, մեկոնի ծաղկան ծուծը ծծելով նոյն հետեանքն զգացին ինչ որ մարդիկ պատուէն ուտելով: Այն եղանակին յորում դաշտերը կը զարդարուէին մեկոնի, մեղութիւն բաղմութեամբ գէպ 'ի հօս կ'ընթանաւ: Դին ծաղկանց ծուծն քաղելու համար, բայց անկէ ետքն ամենեւին ամրոթ չէին զգար ուրիշ կերակրոյ, և երկու շաբաթէն բոլոր կը ջարդուէին:»

Եւոննան Չինաստանի գաւառաց մէջ ամենէն հետաքրքրականն է, զոր մեծածաւալ դաշտավայր անտանելու է ընդ մէջ հատեալ 'ի հովտաց: Այս դաշտավայրին վրայ կը բարձրանան զանազան սարեր և և 5,000 մեզր բարձրութեամբ, և հովտաց մէջէն կը սահին մեծամեծ գետեր իջնելով Դիպլեթէն, ինչպէս գետն Կապուտակ, Մայ-Քունկ և Մայրոն. և ունի ոսկւոյ, արծաթի, կապարի, զինկի և արուրի հանքեր կարգէ դուրս ճոխութեամբ: Իսկ երկիրը կրնայ բուսցնել թէ բարեխառն և թէ արեւադարձային գոտեաց ամեն տեսակ տունիկեր. և մասնաւորապէս բամբակի, բրնձի և շաքարի բնաշխարհ համարուած է, ինչպէս նաեւ կանեփի և սիմիտրի: այնպիսի երկիր, որուն լեռանց գագաթանց վրայ ձիւն կ'ինջնայ և կողիցը վրայ արմաւենին կ'ուռճանայ:

Հարկու մեծ եղած պիտի ըլլար ուղեորաց ուրախութիւնն երբ հօս հասան, զոր և այսպէս կը նկարագրեն. «Յանկարծ բացուեցաւ առջևնիս ընդարձակ դաշտավայր մը, և ասոր միջնաւայրը կը բարձրանար ամուր քաղաք մը, որուն սպիտակադոյն ու կարմրագոյն տուններն շինուած էին դաշտին մէջէն անցնող օձապտոյտ առուակին երկու ամիսնցը վրայ և կը ձգուէին ընդ երկայնութիւն նորայ, և պարտիզանման մշակութիւն մը, այգիք և այգեստանք կը պսակէին զայն 'ի բացուտ: Ուրախութեամբ ողջունեցինք այս չինական

առաջին քաղաքն, յուսարով դռնալ իր յարկաց տակ հիւրընկալ և մարդասէր ասպընջականութիւն մը: Յետ ութեւտան ամսոց աշխատութեան, և յետ անցանելոյ անքաղաքականացեալ շատ երկիրներ, գտանք մեր առջին քաղաք մը, որ կրնայ լաւագոյն կերպով ներկայացնել Արեւելից վաղեմի քաղաքականութիւնը: Ահա այս առաջին անգամն է որ եւրոպացի ճանապարհորդը կը մանան 'ի Չինաստանն Հընդկաց սահմանազխէն:»

Եւոննան գաւառն ալ հետազօտելէն ետքը, որուն վաճառականութիւնն ու երկրագործութիւնը մեծապէս յառաջադէմ են, ուղեցին նոյն գաւառին արեւմտակողմն արշաւանք մ'ընել՝ գէպ 'ի Թայ-լի քաղաքը, կառուցեալ ընդ մէջ Մայ-Քունկ և Կապուտակ գետոց, որոց ընթացքը կ'ուզէին քննել աղբերականաց մօտ, և ասով պիտի լմննար իրենց ուղեորութեան գործը:

Եւոննանէն մինչև Թայ-լիի վիճակը ճանապարհն երկայն և դժուարագնալի էր. պէտք էր անցնիլ վայրենի ու խոպան երկիրներէ ու լեռներէ. այս ճանապարհն միշտ անգնալի է, բայց նոյն ատեններն աւելի ևս դժուարացած ու վտանգաւոր եղած էր, թէ ոչ և անկարելի մահմետականաց խռովութեան պատճառաւ: Այս խռովութեան պատճառն իմանալու համար, պէտք է պատմել սկսեալ իրեն ծագմանէն: Մահմետական ժողովուրդը որ հաստատուած էին երկար դարերէ 'ի վեր Չինաստանի հարաւակողմը, և զօրացած դանազան դաղթականութեամբ, քսան տարիէ 'ի վեր այլ և այլ պահանջութեան սկսան ընել տէրութիւնէ, և նա չէր շնորհած երբէք. անոր համար մեծ խռովութիւն մը յարուցին Եւոննան գաւառին մէջ: Այն ատեն մասնաւորիք սաստիկ բարկանալով ուրջեցին միաբանութեամբ Բէքինի արքունեաց՝ ջնջել յարմատոյ այս օտարազգի ցեղը, որ չէր ուզեր ընդունիլ 'ի նախնեաց մնացած օրէնքը: Վասն որոյ որոշեալ օր մը զամենայն ինչ կարգի դնելէն ետքը, հաղարաւոր մահմետականներ սուրէ անցուցին: Բայց այս կոտորածէն ապրողաց մէջ չինացի երիտասարդ մը կար որդեգրեալ մահմետական ընտանեաց մը բռն: որ երախտագէտ իր բարեբախցը, ուղեց վրէժխնդիր ըլլալ անոնց մահուանը: ուստի ժողովուրդը հետը քանի մը հարիւր փախստականներ, այսպիսի սակաւաթիւ գնդաւ զնաց պաշարելու զժայլմ, որ է երկրորդ քաղաք նոյն գաւառին, պաշտպանեալ ամուր պարսպաւ և չորս հազար զօրօք. որոնք չկարենալով իրենք զիրենք

պաշտպանել, առնուեցաւ քաղաքը, զոր
ընդունայն տեղ ջանացին Զինացիք կրկին
անդամ ձեռք բերել:

Այս յաջողութեամբ տեսցաւ խռովա-
րարաց պիճն և յանդգնութիւնը. որչնցին
նոր թագաւորութիւն մը հիմնել, և բնորե-
լով իրենց կրօնակցաց մէջէն Մէքքէի և
ռանդուն պանդուխտ մը, անուանեցին թա-
գաւոր. և թայ-լի քաղաքին մէջ լաւ մը դո-
րացնելով իրենք զիրենք, սկսան առաջ
տանիլ իրենց աշխարհակալութեան գործը:
Շատ տարիէ ՚ի վեր կը յառաջնն սոսն առ
սոսն բայց ապաւնտութեամբ, հաստատու-
ելով իրենց իշխանութիւնն նուաճեալ վիճա-
կաց մէջ:

Ուղեւորքն իրենց ամեն քայլին այս խռո-
վութեան հետեանքը կը տեսնային. ան-
դաստանք յաւար մատնեալք, զիւզք և
քաղաքը հրդեհեալք և բնակիչք ահարե-
կեալք: Բայց այս խնդրակութեան զլխա-
ւորն որ կը կոչուէր Պ. Լակրէ (Lagrée),
պատերազմելով ապստամբաց զէմ՝ զոհ ե-
ղաւ իր քաջասրտութեանը, և վերջ տուաւ
այն ուսումնական արշաւանաց որ սկսաւ
յամին 1866 յունիս 5, և աւարտեցաւ յա-
մին 1868 յունիս 28: Այս քաջացին մար-
մինը բերուեցաւ ՚ի Քոչինչին, ուր և թա-
ղուեցաւ հանդերձ մահաբձանաւ:

ՍԻՒՆ ՊՈՄՊԷԻ ՅԱԼԵԲՍԱՆԴՐԻՍ.

ԵԴԻՊՏԱՅԻՈՅ

Ալեքսանդրիա քաղաքը՝ ինչպէս ա-
նունն իսկ կը վկայէ, շինած է Ալեք-
սանդր Մեծն, յամին 334 յառաջ քան
զԹուական Փրկչին, որպէս զի ըլլայ ի-
բրեւ շտեմարան արեւելեան ու արեւ-
մտեան վաճառականութեան. և յիրա-
ւի մեծ աշխարհակալը հասաւ իր նպա-
տակին. վասն զի Եգիպտոսի, Սրաբիոյ
մեծի մասին, Նուպիոյ, Եթովպիոյ և
Միջերկրականի նկատմամբ միշտ իբրեւ
շտեմարան եղած է այս քաղաքը. անոր
համար ՚ի յիշատակ մեծ աշխարհակա-
լին՝ մեծաւ պատուով թաղեցին մար-
մինը իւրակերտ քաղաքին մէջ, որուն
վրայ Պողոսմէոս մեծակառոյց տաճար
մալ բարձրացուց:

Այս քաղաքը բախտին շարունակ
փոխութեանցը միշտ նշաւակ եղած է ՚ի
սկզբանէ հետէ: Յունաց կայսերու-
թեան ձեռքէն անցաւ նախ խոսրովու
Պարսից թագաւորին, որուն որդին դար-
ձեալ Յունաց տուաւ զայն. բայց ետքէն
նորէն առնուեցաւ յամին 640 Սմիուի
խալիֆայութեան ժամանակ. որուն ը-
սածին համեմատ կային այն ատեն մէ-
ջը 4,000 պալատք, 4,000 բաղանիք,
300 թատերք և 12,000 կրպակք նպա-
րաւաճառք: Նոյն ատենէն սկսեալ օր
օրուան վրայ երթալով ինկաւ քաղա-
քը. բայց 1597 ին աւելի զգալի եղաւ
իր անկումը Բարեյուսոյ զլխոյն զիւտո-
վը, որով շեղեցաւ վաճառականու-
թեան գիծը կամ շրջանը: Սկսեալ 1798
ամէ մինչև յամին 1802, Գաղղիացւոյ
ձեռքը մնաց Ալեքսանդրիա. բայց Մէհ-
մետ Ալի բաշան նոր կենդանութիւն
տուաւ այդ քաղաքին, որ երթալով
պիտի դարդանայ Եգիպտոսի այժմեան
հնարիմաց և քաջախոհ պաշտօնէից
ջանքովն ու Սուէիլի ջրանցից օգնա-
կանութեամբ:

Հինն Ալեքսանդրիա զարդարուած
էր երբեմն մեծապործ շէնքերով ու
ճարտարութեամբ. որոց մէջ մասնա-
ւոր յիշատակութեան արժանի է 2,000
ոտնաչալի լայնութեամբ փողոցն, որ
ծովահայեաց դռնէն կը տանէր մինչև
կանոպեան դուռը, և երկու կողմանէ
զարդարուած էր խիտ առ խիտ տա-
ճարներով, կոթողներով և պալատնե-
րով: Ոչինչ նուազ համբաւաւոր էր և
Սերապեայ տաճարը, որ ճոխութեամբը
կը հաւասարէր Կապիտոլինի. մուսէո-
նը, ուսմանց հանդիսարանը, և աշխար-
հածանոթ մատենադարանը 700,000
հատոր գրքով, որ զոհ եղաւ բարբարո-
սաց միլեգնութեանը: Հինն Ալեքսան-
դրիոյ պարծանաց մէկ բանն ալ էր
Կլէոպատրայի երկու կոթողքը կռա-
նիդ քարէ, որոց մին դեռ ևս կանգուն է,
իսկ միւսն յերկիր կործանեալ: Երկու-
քին բարձրութիւնն ալ գրեթէ հաւա-
սար է. կանգուն կեցած կոթողին բար-
ձրութիւնն է մէկտեղ հաշուելով և խա-